

FILIP STAWSKI

HEURYSTYKA POZNANIA ROZPROSZONEGO W PSYCHOPATOLOGII

Streszczenie. Tekst stanowi próbę spojrzenia na rozumienie psychopatologii w świetle koncepcji poznania rozproszonego, która jest tu traktowana jako podejście metodologiczne, służące do opisu systemów poznawczych i relacji zachodzących między elementami leżącymi u ich podłoża. Celem artykułu jest przyjrzenie się z tej perspektywy zagadnieniu uzależnienia. Po krótkiej charakterystyce najważniejszych założeń koncepcji rozproszenia przedstawiono istotność tego podejścia w filozofii psychiatrii i filozofii psychologii. W drugiej części tekstu ukazano rozproszony charakter uzależnienia, wspierając się dodatkowo koncepcją filozofki Hanny Pickard oraz pojęciem afordancji, coraz częściej stosowanym w odniesieniu do psychopatologii. Zgodnie z wnioskami, płynącymi z podjętych dociekań, perspektywa poznania rozproszonego stanowi obiecujący sposób opisu uzależnienia.

Słowa kluczowe: poznanie rozproszone; afordancje; psychopatologia; uzależnienie

1. Wprowadzenie. 2. Poznanie rozproszone. 3. Podejście szerokie w psychopatologii. 4. Podejście rozproszone a rozumienie uzależnienia. 5. Rola afordancji w psychopatologii. 6. Podsumowanie.

1. WPROWADZENIE

Koncepcja poznania rozproszonego wpisuje się w nieco szerszą perspektywę poznania usytuowanego (ang. *situated cognition*), która stanowi rozległy paradygmat we współczesnej kognitywistyce (Robbins, Aydede, 2009). Paradygmat ten nie jest jednolitą teorią, a raczej tradycją badawczą, bogatą w liczne koncepcje szczegółowe, których wspólnym mianownikiem jest wskazywanie jedności percepcji i działania oraz wpływu ciała i środowiska naturalnego i kulturowego na kształtowanie funkcji poznawczych (Gallagher, 2005; Shapiro, 2012; Tversky, 2019; Varela *et al.*, 1991). Podkreślenie nietrywialnej roli ciała i środowiska zewnętrznego w kształtowaniu procesów mentalnych odróżnia to podejście od perspektyw, koncentrujących się na mózgu

jako odizolowanym organie (Sheets-Johnstone, 2011). W obszarze zainteresowań poznania usytuowanego leżą m.in.: sposób odwzorowania poszczególnych elementów ciała w centralnym układzie nerwowym, związki motoryczno-percepcyjne (Fuchs, 2009); doświadczenia subiektywne (Gallagher, Zahavi, 2015; Thompson *et al.*, 2005; Zahavi, 2004); wpływ środowiska społeczno-kulturowego na kształtowanie się podmiotu (MacLachlan, 2004) oraz patologie neurobiologiczne (Fuchs, Schlimme, 2009), również w kontekście kulturowym (Kirmayer, 2015; Kirmayer, Ramstead, 2017).

Biorąc pod uwagę rozwój badań psychopatologii w ostatnich dekadach, a więc również zainteresowanie wpływem środowiska na zdrowie psychiczne, ukształtowanie się modelu biopsychospołecznego i podejścia salutogenetycznego czy rozwój psychiatrii kulturowej, naturalnym było zwrócenie się filozofii psychologii i psychiatrii w stronę podejścia usytuowanego – głównie w postaci koncepcji 4E (*embodied/embedded/enactive/extended cognition*) (Fuchs, 2009; 2017; Fuchs, Schlimme, 2009; Gallagher, Vaever, 2004; Kirmayer, Ramstead, 2017). W próbach zrozumienia i konceptualizacji natury zaburzeń psychicznych nieco mniej miejsca poświęca się natomiast koncepcji poznania rozproszonego (Hutchins, 1995; 2014).

Celem artykułu jest rozważenie aplikacji heurystyki poznania rozproszonego w ramach wybranych problemów, mieszczących się w zakresie zainteresowania filozofii psychologii i psychiatrii. W pierwszej części przybliżono przyjęte w tekście rozumienie rozproszenia, zaprezentowane w książce Witolda Wachowskiego *Poznanie rozproszone. Od heurystyk do mechanizmów* (2022). Praca ta stanowi pierwsze polskojęzyczne, kompleksowe omówienie tego podejścia, zawierające równocześnie pewne oryginalne wątki i interpretacje tego nurtu. Następnie omówiono krótko potencjalne znaczenie podejścia rozproszonego w kontekście psychopatologii. W celu sprecyzowania rozważań skoncentrowano się przede wszystkim na uzależnieniu. Zgodnie z postawioną hipotezą mechanizm, leżący u podłoża uzależnienia, jest rozproszony pomiędzy podmiotem i jego środowiskiem,

a heurystyka rozproszenia i związana z nią kategoria afordancji może dostarczyć aparatu pojęciowego do opisu tej relacji.

2. POZNANIE ROZPROSZONE

Zgodnie z założeniami koncepcja poznania rozproszonego (ang. *distributed cognition*) może wnieść istotny wkład w rozumienie natury zaburzeń psychicznych. Podobnie jak wiele modeli w kognitywistyce i filozofii umysłu, podejście rozproszone posiada liczne, niekiedy sprzeczne interpretacje. Jest to naturalne nie tylko ze względu na trudno uchwytny i definiowalny przedmiot badań, jakim jest poznanie, ale również ze względu na stosunkową nowość tego ujęcia oraz potencjalnie szeroki zakres aplikacji (co powoduje nieco odmienne traktowanie rozszerzenia przez przedstawicieli różnych dyscyplin szczegółowych). W celu sprecyzowania rozważań oparto się na wspomnianej pracy Wachowskiego. Praca ta stanowi szczegółowy przegląd i gruntowne omówienie podejścia rozproszonego oraz prezentuje oryginalne ujęcia, korespondujące ze stawianymi w artykule celami.

Koncepcja rozproszenia wpisuje się w nurt ekologii poznawczej, ujmującej system poznawczy wraz z jego otoczeniem społeczno-materialnym. Kierunek badań wyznaczany przez podejście rozproszone przebiega w kierunku od kultury do mózgu, gdzie przez kulturę rozumieć można zarówno fizyczne artefakty, jak i modele umysłowe i praktyki kulturowe (Wachowski, 2022). Oznacza to, że środowisko podmiotu powinno być uwzględnione już na samym początku badania procesów poznawczych, co z kolei kontrastuje z podejściami, które zjawiska kulturowe włączały do rozważań w dalszych etapach i to zazwyczaj jedynie jako uzupełnienie. Jest to odwrót od interalistycznie zorientowanej filozofii umysłu czy indywidualistycznej psychologii, reprezentujących tzw. indywidualizm metodologiczny. W swoich rozważaniach, dotyczących natury procesu poznania rozproszonego Wachowski opiera się głównie na koncepcji antropologa Edwina Hutchinsa (Hutchins, 1995; 2014). Badacz ten opisuje ludzkie

myślenie jako rodzaj praktyki kulturowej, nabywanej w toku ucieleśnionych interakcji zgodnie ze społecznymi i materialnymi prawidłowościami i znaczeniami, obecnymi w ekosystemie kulturowym (Wachowski, 2022, 26 za: Hutchins, 1995). Rozumienie poznania nie różni się tutaj mocno od klasycznego, kognitywistycznego ujęcia i jest traktowane jako obliczanie realizowane przez przetwarzanie stanów reprezentacyjnych (Wachowski, 2022, 54), jednak w tym przypadku cały proces w pewnym sensie wybiega poza klasycznie rozumiane systemy poznawcze (ujęcie indywidualistyczne) i angażuje otoczenie (zarówno inne osoby, jak i artefakty). Oznacza to, że proces poznawczy nie jest realizowany w określonym punkcie początkowym, poza który może być ewentualnie rozszerzony, ale jest właśnie rozproszony lub inaczej podzielany przez podmiot i otoczenie. Myślenie stanowi więc rodzaj praktyki, nabywanej poprzez interakcje z daną niszą naturalną i kulturową oraz w zgodzie z panującymi w niej prawidłowościami.

Witold Wachowski szukając ram umożliwiających opis procesu poznawczego, angażującego elementy otoczenia, wskazuje mechanistyczną strategię wyjaśniania, która ma umożliwić wyodrębnienie konkretnego systemu poznawczego, realizującego daną funkcję z bogatej i gęstej sieci wzajemnych relacji podmiotu i otoczenia. Mechanistyczna strategia wyjaśniania, z powodzeniem wykorzystywana w naukach kognitywnych (Revonsuo, 2009), opiera się na wyodrębnieniu eksplanacyjnie relewantnych składników mechanizmu leżącego u podłoża danego zjawiska, opisanie interakcji zachodzących pomiędzy tymi elementami oraz wyjaśnieniu ich funkcjonowania na poziomie całego systemu (Bechtel, Richardson, 2010). Zgodnie z tym podejściem mechanizm może cechować wielopoziomowa organizacja, a zatem mechanicyzm nie ma charakteru redukcjonistycznego (który w tym przypadku oznaczałby np. skupienie się jedynie na poziomie neuronalnym), a uwzględnia również, kiedy to niezbędne, kontekst środowiskowy (Bechtel, 2009). Stanowi to istotną perspektywę w świetle stawianych w pracy celów, ponieważ pozwala traktować

mechanizm leżący u podłoża psychopatologii jako wykraczający poza jednostkę.

Poznanie rozproszone istotne znaczenie przywiązuje do tzw. reprezentacji zewnętrznych, które „wchodzą w interakcje z procesami umysłowymi (i tym samym reprezentacjami wewnętrznymi); siłę oddziaływania opierają na afordancjach; strukturyzują zarówno dany proces jak i cały system poznawczy; odciążają pamięć krótko- i długotrwałą; dostarczają informacji, postrzeganej bezpośrednio i przy niskim wysiłku wewnętrznym; odciążają umysłową aktywność poznawczą przez wyprowadzenie części operacji na zewnątrz; redukcją złożoność problemu poznawczego; mogą być w pewnym zakresie internalizowane oraz być efektem eksternalizacji; zwykle nie wymagają uwagi ani świadomego zaangażowania; determinują stopień zaangażowania i podejmowania decyzji; często są lepszym nośnikiem myśli, idei, pomysłu; dużo lepiej służą kreatywnemu bodźcowaniu niż reprezentacje wewnętrzne; w procesie uczenia często są efektywniejsze niż reprezentowany oryginał lub jego symulacja umysłowa; ułatwiają lub nawet umożliwiają pracę zespołową” (Wachowski, 2022, 88-89).

Elementy otoczenia zewnętrznego stanowią zatem komponenty mechanizmu, leżącego u podstaw przebiegu procesów poznawczych. W konsekwencji muszą zostać uwzględnione w próbie wyjaśnienia poznania i stworzenia jego wyczerpującego modelu. Co istotne w kontekście podejmowanych tutaj dociekań, Wachowski wskazuje, że przydatną kategorią do opisu interakcji poszczególnych elementów rozproszonego systemu poznawczego są afordancje. Pojęcie afordancji pozwala przenieść środek ciężkości rozważań nad procesem poznawczym z konkretnego podmiotu na interakcje między podmiotem, a jego otoczeniem (Wachowski, 2022, 62). Stosowanie kategorii afordancji nie musi automatycznie pociągać za sobą przyjęcia przekonania, towarzyszących kształtowaniu się koncepcji psychologii ekologicznej, w ramach której zaproponowano afordancje, czyli na przykład silnego antyrepresentacjonizmu.

Wachowski rozumie twierdzenie na temat poznania rozproszonego nie jako tezę ontologiczną, ale metodologiczną i wskazuje, że każdy system poznawczy może być badany w kategoriach poznania rozszerzonego. Idąc tym tropem, przyjęto w artykule, że poznanie rozszerzone może również być przydatne w próbie zrozumienia natury i opisu zaburzeń funkcjonowania systemu poznawczego, jakimi są psychopatologie. Będzie to stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań.

3. PODEJŚCIE SZEROKIE W PSYCHOPATOLOGII

Uwzględnienie wpływu środowiska na zdrowie psychiczne nie jest oczywiście w psychiatrii i psychologii nowe i jest rozwijane już od lat 60. i 70. XX wieku w postaci biopsychospołecznego modelu zdrowia psychicznego i generalnie podejścia holistyczno-funkcjonalnego, uwzględniającego poza perspektywą mózgową czy psychiczną również genetyczną, ewolucyjną i społeczno-kulturową (obejmującą relacje rodzinne i przyjacielskie, nawyki i to, w jaki sposób są one wzmacniane przez otoczenie, warunki bytowe i rozwojowe, wykonywaną pracę, duchowość czy wyznawaną religię, system opieki zdrowotnej, stereotypy i przekonania społeczne, funkcjonujący model klasyfikacji chorób i zaburzeń psychicznych itp.). Perspektywa ta przełożyła się na przykład na ujęcie stresu w kategoriach relacji z otoczeniem, czego odzwierciedleniem są koncepcje Lazarusa i Folkmana (Lazrus, Folkman, 1984) albo propozycja Hobfolla, w której uwzględniony został dorobek nie tylko psychiatrii, ale również psychologii ewolucyjnej, socjologii, filozofii czy antropologii kulturowej (Hobfoll, 1989; 2001). Szeroki zakres czynników oddziałujących na kondycję psychiczną jest też obecny w próbach stworzenia ram badawczych, skupiających się na zaburzeniach psychicznych. Za przykład posłużyć może projekt amerykańskiego Narodowego Instytutu Zdrowia Psychicznego znany jako *Research Domain Criteria* (Cuthbert, 2015). Model ten koncentruje się na obwodach neuronalnych, integrując

jednak wiele poziomów wyjaśnienia (od genetycznego i komórkowego do behawioralnego i subiektywnego) i zjawisk powiązanych z określonym zaburzeniem (Insel *et al.*, 2010; Morris, Cuthbert, 2012).

Perspektywa poznania szerokiego może mieć zatem istotne znaczenie dla podstaw teoretycznych psychiatrii (Colombetti, 2013; Fuchs, Schlimme, 2009; Kirmayer, Ramstead, 2017), dostarczając na przykład adekwatnego aparatu pojęciowego do pełniejszego wyjaśnienia tego, czym jest choroba psychiczna (Walter, 2013). Psychiatra i filozof Henrik Walter podkreśla, że obecnie nie potrafimy wypracować precyzyjnej i obiektywnej metody rozpoznawania choroby psychicznej, ponieważ współczesne testy opierają się na objawach, a nie na mechanizmach, leżących u ich podłoża (Walter, 2013). Badacz wskazuje na to, że rozumienie choroby wynika z konkretnego rozumienia psychiki, będącego skutkiem przyjęcia określonego poglądu na człowieka, wypracowanego przez filozofię umysłu czy antropologię. Walter przywołuje przykłady zaburzeń psychicznych, dla których koncepcja poznania usytuowanego może dostarczyć odpowiedniego aparatu pojęciowego do ich pełniejszego wyjaśnienia. Badacz zauważa, że „przykładem sytuacji, w której może to mieć istotne znaczenie jest ADHD¹. Może być ono rozpoznane jako zaburzenie psychiczne, jeśli dziecko dorasta w środowisku, które sprzyja rozprasaniu uwagi i zarazem karze nadpobudliwość. Podobnie anoreksja (...) występująca najczęściej w krajach zachodnich, wydaje się być znacznie rzadsza lub wręcz nieistniejąca w środowiskach, w których szczupła sylwetka oraz kontrola jedzenia i masy ciała nie są promowane, jak chociażby w biednych krajach afrykańskich” (Walter, 2018, 22). Koncepcja poznania rozproszonego wspiera podejście do zaburzeń jako zjawisk wymagających uwzględnienia środowiska w celu ich opisu. Zagadnienie to jest niezwykle obszerne

1 Zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi – ADHD (ang. *Attention deficit hyperactivity disorder*) – przyp. autora.

i skomplikowane, dlatego nie jest możliwy jego przegląd w jednym tekście. Będzie to raczej stanowić domenę zespołu klinicystów i kognitywistów, integrujących podejście społeczne i kulturowe z ujęciami psychologicznymi i neurobiologicznymi. Żeby jednak ukazać silną zależność kontekstu i artefaktów zewnętrznych wobec procesu poznawczego, w kolejnej części artykułu skupiono się na próbie scharakteryzowania niektórych cech uzależnienia, posiłkując się kategorią rozproszenia i afordancji.

4. PODEJŚCIE ROZPROSZONE A ROZUMIENIE UZALEŻNIENIA

Uznanie danego stanu za uzależnienie i odróżnienie go od negatywnego nawyku czy tzw. szkodliwego używania substancji jest problematyczne, co znajduje odzwierciedlenie w klasyfikacji zaburzeń psychicznych². Jest to związane z tym, że uznanie danej osoby za uzależnioną nie odbywa się poprzez ocenę jej stanu na podstawie całkowicie obiektywnych kryteriów (np. neurobiologicznych). Diagnoza różnicowa jest tworzona przez lekarza na podstawie analizy zachowania, rozmowy, subiektywnych raportów i jest zależna od relacji konkretnej jednostki z jej środowiskiem, na które składają się aspekty społeczne, ekonomiczne, kulturowe itp. Bardzo trafnie wyraża to w swojej koncepcji filozofka Hanna Pickard (Pickard, 2019; Sinnott-Armstrong, Pickard, 2013). Badaczka przekonuje, że osoby decydują się na zażywanie substancji psychoaktywnych ze względu na szereg konkretnych i wymiernych korzyści, takich jak: poprawa interakcji społecznych, poprawa funkcji poznawczych, polepszenie doświadczeń seksualnych czy duchowych, radzenie sobie ze stresem czy bólem, relaks, poczucie przyjemności i euforii (Pickard, 2019, 13).

² Jak wskazują klinicyści, „w systemie amerykańskim podkreśla się sztuczność i zatarcie granic między (...) uzależnieniem od substancji a nadużywaniem substancji (odpowiednikiem używania szkodliwego wg WHO) i zrezygnowano z obu terminów” (Habrat, 2022, 527).

Jednocześnie może to pociągać za sobą poważne koszty związane między innymi z problemami emocjonalnymi, somatycznymi, zawodowymi, rodzinnymi, finansowymi, prawnymi, a w konsekwencji też poczuciem winy, wstydu czy lękiem. Mówiąc w dużym uproszczeniu, według Pickard zazwyczaj o uzależnieniu mówimy w sytuacji, kiedy koszty zaczynają przewyższać korzyści. Jednak w zależności od środowiska społeczno-kulturowego, w którym znajduje się dana jednostka, to zachwianie równowagi może przebiegać w innym momencie. Badaczka obrazuje to zjawisko teoretycznymi przykładami. Wskazuje na przykład, że osoba zamożna, wykonująca wolny zawód, mieszkająca w kraju, który nie penalizuje posiadania danej substancji oraz zażywająca ją w bezpiecznych okolicznościach, może nigdy nie doświadczyć przerostu kosztów nad korzyściami, jakie niesie dla niej ta praktyka. System, w którym funkcjonuje ta osoba i którego jest częścią (jej status socjoekonomiczny, system prawny itp.) sprawia, że nie popada w konflikt z prawem w związku z zażywaniem substancji, nie wpływa to negatywnie na wykonywaną pracę ani relacje rodzinne (bo na przykład może pozwolić sobie na zapewnienie stałej opieki nad dziećmi). Z kolei osoba uboższa i żyjąca w innych okolicznościach, pomimo zażywania takiej samej dawki danej substancji, może bardzo szybko doświadczyć negatywnych konsekwencji tej sytuacji, na przykład w postaci pogorszenia relacji rodzinnych, stabilności zawodowej i finansowej, problemów prawnych, ubocznych skutków zdrowotnych i pogorszeniu stanu emocjonalnego. Związany z tym stres mógłby z kolei sprzyjać utrwalaniu przyjmowania substancji jako strategii radzenia sobie z napięciem. Taka osoba bardzo szybko zostałaby uznana za uzależnioną przez otoczenie oraz samą siebie. Na tej podstawie Pickard podkreśla, że nie mamy całkowicie indywidualnego, wewnętrznego kryterium, różnicującego szkodliwy nawyk od uzależnienia (Pickard, 2019).

Odpowiadając na argumenty i przykłady wspomnianej badaczki, można argumentować, że to oczywiste, iż otoczenie wpływa na kształt i przebieg zaburzenia psychicznego. Przebieg większości

zaburzeń psychicznych jest w jakimś stopniu warunkowany czynnikami zewnętrznymi, takimi jak forma opieki, jej poziom itp. Przyglądając się jednak zagadnieniu uważniej, można dostrzec, że Pickard nie chodzi jedynie o prosty wpływ czynników zewnętrznych. Objawy, na podstawie których rozpoznaje się uzależnienie, nie mają swojej przyczyny jedynie w patologicznych zmianach centralnego układu nerwowego, tak jak na przykład zubożenie funkcji pamięciowych, pojawiające się w chorobie Alzheimera (symptom), ma przyczynę w uszkodzeniu neuronów przez gromadzący się amyloid beta, tworzący płytki amyloidowe (Soria Lopez *et al.*, 2019). W tym przypadku konkretny stan neurobiologiczny jest równy chorobie, można więc cierpieć na Alzheimera mimo braku objawów (np. ze względu na wczesny etap choroby), nie można też mówić o chorobie w przypadku braku tych neurodegeneracyjnych zmian. Choroba Alzheimera może przebiegać odmiennie w zależności od jej etapu i wdrożonego leczenia, nie zmienia to jednak faktu, że objawy są jednoznacznie determinowane przez zmiany neurobiologiczne (Scheltens *et al.*, 2016). Z kolei symptomy, na podstawie których rozpoznaje się uzależnienie, mają swoje przyczyny w relacjach pacjenta ze światem, w dużej mierze są uwarunkowanymi elementami niezależnymi od pacjenta oraz od jego sytuacji socjoekonomicznej (Evans, Kantrowitz, 2002). Nie przeczy to oczywiście temu, że uzależnienie jest związane ze zmianami w strukturze i funkcjonowaniu mózgu, głównie w obszarze układu nagrody (Koob *et al.*, 1999). Symptomy uzależnienia, na podstawie których jest ono rozpoznawane (na przykład zgodnie z DSM 5), nie mają jednak przyczyny jedynie w zmianach neuronalnych (jak w przypadku choroby Alzheimera). Kryteriami uzależnienia w DSM 5 są między innymi: (1) zaniedbywanie obowiązków domowych i zawodowych, (2) kontynuowanie zażywania substancji pomimo negatywnego wpływu na relacje interpersonalne, (3) rezygnacja z aktywności społecznych i rekreacyjnych, (4) zażywanie lub zdobywanie substancji pomimo tego, że wiąże się ono z zachowaniami ryzykownymi (potencjalny konflikt z prawem, zakażenie

itp.). Te objawy nie mają przyczyny jedynie neurobiologicznej (tak jak objaw, jakim jest utrata pamięci, ma jedynie przyczynę neurobiologiczną w przypadku Alzheimera), co uwidacznia podany wcześniej przykład dwóch uzależnionych osób, funkcjonujących w różnych środowiskach. U podłoża tych objawów leży mechanizm, którego elementy są rozproszone w środowisku, którego jednostka wraz ze swoim układem nerwowym jest częścią. Propozycja Pickard sugeruje zatem, że dociekania nad pojęciem choroby psychicznej mogą w być w istotny sposób wzbogacone w ramach koncepcji poznania rozproszonego. Zgodnie ze wspomnianą już sugestią Wachowskiego, dobrym narzędziem do opisu interakcji poszczególnych elementów rozproszonego systemu jest kategoria afordancji. Warto zatem w kolejnym kroku przeanalizować przydatność tego narzędzia do opisu interakcji osoby uzależnionej oraz jej otoczenia.

5. ROLA AFORDANCJI W PSYCHOPATOLOGII

Wykorzystanie pojęcia afordancji jako kategorii mogącej dostarczyć wartościowego opisu psychopatologii i doświadczenia osoby cierpiącej na zaburzenie psychiczne nie jest nowe, o czym świadczy przegląd literatury, głównie z pogranicza psychopatologii i fenomenologii (Dings, 2020). Przykładem może być seria badań, dotycząca postrzegania afordancji przez osoby ze zdiagnozowaną schizofrenią (Kim, Kim, 2017). Zgodnie z opublikowanymi wynikami osoby cierpiące na schizofrenię przejawiały większą trudność w podawaniu alternatywnego wykorzystania przedmiotów codziennego użytku oraz potrzebowały na to więcej czasu. Badacze analizujący zastosowanie afordancji w ramach psychopatologii podkreślają ucieleśniony i osadzony charakter procesów poznawczych i argumentują, że charakter stanów psychicznych, towarzyszących niektórym zaburzeniom (np. depresji czy schizofrenii), może być związany z zaburzoną relacją jednostki i elementów otoczenia, które zapewniają odpowiednią

regulację poznawczą i emocjonalną – pod warunkiem, że relacja z nimi nie jest zaburzona (Krueger, Colombetti, 2018).

Przegląd literatury pokazuje wzrost liczby systematycznych badań nad kształtowaniem się uzależnienia w kontekście koncepcji poznania rozszerzonego i afordancji (Hill *et al.*, 2017; 2018; Miller *et al.*, 2020; Tretter, Loeffler-Stastka, 2021). Zgodnie z nimi rozumienie uzależnienia wymaga większego uwzględnienia czynników środowiskowych oraz analizy fenomenologicznej, umożliwiającej zrozumienie subiektywnych aspektów mechanizmu wyzwalania zachowań związanych z uzależnieniem (Hill *et al.*, 2017). Naturalnym narzędziem umożliwiającym opis tych zależności może być koncepcja afordancji, która jest już adaptowana w tym kontekście w formie oryginalnych modeli (Lavallee, Osler, 2024). Skonstruowanie hipotez dotyczących tego problemu mogłoby opierać się na relacjach osób uzależnionych, które wskazują, że w miarę wzrostu głodu doświadczenie i postrzeganie elementów otoczenia ulega zmianie (Caprioli *et al.*, 2007). Osoba uzależniona może postrzegać, wydawałoby się, neutralne elementy otoczenia jako rzeczy, z którymi można wejść w interakcje związane z zażywaniem substancji psychoaktywnej. Podobnie jest w przypadku odwiedzania miejsc, w których wcześniej zażywało się narkotyki. Badacze podkreślają, że w terapii ważne jest przerwanie związku przyczynowego pomiędzy całym rytuałem (związanym na przykład z iniekcją dożylną), a występującym po niej stanem euforycznym (Szukalski, 2012). Wskazuje to, że stan euforyczny po zażyciu substancji nie jest jedynie efektem jej oddziaływania (choć bez wątpienia jest to główna przyczyna), ale też towarzyszących jej zażywaniu nawyków, otoczenia, zachowania, używanych przedmiotów itp. Wszystkie te elementy mogą stanowić tzw. wyzwalacze szkodliwych zachowań i tym samym utrudniać wyjście z nałogu. Zatem w terapii uzależnienia istotną rolę obok technik skoncentrowanych na jednostkę odgrywa też oddziaływanie na relację jednostki i jej środowiska, które, jak wskazują badacze, może „budować” uzależnienie na trzy sposoby. Po pierwsze, negatywne doświadczenia

i bodźce mogą zwiększać podatność na uzależnienie i powrót do zażywania substancji w czasie abstynencji. Po drugie, nawet neutralne elementy otoczenia mogą wyzwać zachowania nałogowe. Po trzecie, otoczenie, towarzyszące zażywaniu narkotyków, wpływające na zachowanie i subiektywne odczucia nagradzające, mogą skutkować skłonnością do ponownego sięgania po narkotyk (Caprioli *et al.*, 2007). Otoczenie powinno być zatem nastawione na wspieranie pozytywnych afordancji, ponieważ, podobnie jak w przypadku projektowania, afordancje bywają dezorientujące (Wachowski, 2022, 181), tak w skrajnych przypadkach mogą uniemożliwić wyjście ze stanu zależności (ang. *dependence*) od jakiegoś nawyku czy substancji.

Przytoczone wcześniej badania opierały się na pokazaniu badanemu wybranego przedmiotu i pytaniu o możliwe alternatywne wykorzystanie (tzw. afordancje drugiego rzędu). Osoby cierpiące na schizofrenię uzyskiwały słabsze wyniki, co pokazuje większą sztywność poznawczą i silniejszy efekt fiksacji funkcjonalnej (Kim, Kim, 2017). Skupienie się w badaniach na jednym przedmiocie jest niezbędne ze względów metodologicznych i eksperymentalnych, dlatego badanie afordancji jest skomplikowane i trudne w realizacji. Błędem byłoby jednak założenie, że konkretny przedmiot stwarza jedną afordancję, która może zaistnieć lub nie. Otoczenie prezentuje wiele różnorodnych afordancji, wśród których wyróżniono afordancje afektywne, naturalne i zależne kulturowo, czyli kanoniczne i konwencjonalne, a wpływ na ich dostrzeżenie ma dany stan poznawczy czy emocjonalny (Costall, 2012; Ramstead *et al.*, 2016). W zależności od obecności afordancji i informacji percepcyjnej wyróżniono również afordancje fałszywe i ukryte. Otoczenie tworzy zatem całe pola afordancji, które optymalizują nasze działanie w świecie naturalnym i społeczno-kulturowym (Ramstead *et al.*, 2016). Wybór adekwatnych do sytuacji afordancji jest zazwyczaj spontaniczny i nieświadomy, jednak w oparciu o przytoczone badania można postawić pytanie o przypadki, kiedy pojawiają się afordancje nieadekwatne do sytuacji,

co może być spowodowane tym, że pewne afordancje są zbyt silnie hamowane, a inne zbyt łatwo aktywowane.

Trafne wydaje się zatem podejście Paula Ciska, który wskazuje, że interakcja ze światem i ciągłe poszukiwanie najefektywniejszej względem wybranego celu strategii działania przypomina rywalizację afordancji (Cisek, 2007). Rywalizacja ta odbywa się przez wzmacnianie afordancji pożądanых, a osłabianie tych, które w danej sytuacji nie przybliżają do realizacji celu. W przypadku przytoczonych badań nad osobami ze zdiagnozowaną schizofrenią wydaje się, że rywalizacja afordancji jest mniej elastyczna, a część z nich jest zbyt osłabiona, żeby móc w sposób nieschematyczny podchodzić do zadań. Wynika z tego, że przynajmniej niektóre zaburzenia psychiczne i towarzyszące im objawy, takie jak urojenia czy omamy, mogą być postrzegane jako zaburzenie relacji podmiot-otoczenie, polegające na zbyt trudnym lub zbyt łatwym wyzwalaniu pewnych wzorców motorycznych, emocjonalnych i poznawczych wzorców interakcji ze światem (Podlipniak *et al.*, 2016).

Jednym z istotniejszych objawów uzależnienia jest głód, będący następstwem braku konkretnej substancji psychoaktywnej. Głód pojawia się i wzmacnia w sytuacji ekspozycji na bodźce kojarzące się z wcześniejszym przyjmowaniem danej substancji (Chodkiewicz, 2014), czyli, innymi słowy, obecność wyzwalaczy. Zgodnie z obserwacjami klinicznymi oraz subiektywnymi raportami osób uzależnionych, elementy świata zewnętrznego (miejsca, przedmioty codziennego użytku, sytuacje) przypominają o zażywaniu substancji psychoaktywnej i w pewnym sensie sugerują, w jaki sposób można do tego zażycia doprowadzić. Igła krawiecka, która w przypadku osoby nieuzależnionej sugeruje (lub stosując angielską kalkę „aforduje”) sposób interakcji (chwycenia, używania), służący przyszyciu guzika, u osoby uzależnionej może w pierwszej kolejności sugerować iniekcję. W przypadku uzależnienia możemy więc mówić o zahamowaniu pewnych afordancji (mówiąc potocznie „prawidłowych”) na rzecz tych, związanych z zażywaniem substancji. W dalszej perspektywie

można rozważyć, czy podejście to byłoby kompatybilne ze wspomnianą w poprzednim akapicie koncepcją Ciska. W tym celu istotne byłoby ustalenie, czy neurobiologiczne podłoże tego zjawiska (rywalizacji afordancji) ulega w jakiś sposób zaburzeniu w przypadku uzależnienia. Perspektywa ta wydaje się użyteczna w kontekście prób scharakteryzowania pierwszoosobowej perspektywy osoby uzależnionej, podejmowanej na przykład w kontekście psychiatrii fenomenologicznej (Hill *et al.*, 2017; Moskalewicz, 2016; Parnas *et al.*, 2013).

6. PODSUMOWANIE

Celem artykułu było przeanalizowanie potencjalnego zastosowania koncepcji poznania rozproszonego w obszarze psychopatologii. W tekście skoncentrowano się szczególnie na potencjalnym zastosowaniu pojęcia afordancji w kontekście uzależnienia. Rozważania miały charakter teoretyczny i wpisywały się w filozofię psychiatrii i psychologii, a nie w nauki medyczne czy psychologię kliniczną. Ze względu na zróżnicowany charakter koncepcji rozproszenia i fakt, że jest stosunkowo nowym podejściem, w rozważaniach oparto się na rozumieniu rozszerzenia, ukazanego w pracy Witolda Wachowskiego (Wachowski, 2022). Z uwagi na to, że książka ta w sposób pogłębiony ukazuje rozszerzenie w kontekście mechanicyzmu oraz kategorii afordancji, uznano, że najlepiej uwypukla aspekty rozszerzenia istotne z perspektywy podjętych w artykule celów.

W pierwszej części opisano przyjęte rozumienie rozproszenia, zwłaszcza w odniesieniu do istotnych z perspektywy stawianych w tekście celów pojęć mechanicyzmu i afordancji. Następnie w nawiązaniu m.in. do Henrika Waltera zasygnalizowano potrzebę uwzględnienia mechanizmu leżącego u podłoża zaburzeń psychicznych. Kolejna część miała na celu ukazanie problematyczności rozumienia uzależnienia, co zobrazowano, omawiając koncepcję Hanny Pickard, kładącej nacisk na środowisko. Pozwoliło to pokazać, że mechanizm, leżący u podłoża uzależnienia, jest rozproszony. Ostatnia

część miała na celu pokazanie, że dobrym narzędziem opisu relacji podmiotu z jego otoczeniem w kontekście uzależnienia jest kategoria afordancji. Zaproponowano rozumienie uzależnienia jako zaburzenie pola afordancji, co skutkuje w dostrzeganiu przez osobę uzależnioną możliwości wejścia w interakcję z otoczeniem, prowadzącą do zażywania substancji przy równoczesnym zahamowaniu afordancji charakterystycznych dla osoby zdrowej. Podsumowując można stwierdzić, że natura uzależnienia skłania do traktowania tego zaburzenia w kategoriach zjawiska rozproszonego. Oczywiście wnioski te mają w dużej mierze charakter teoretyczny i musiałyby zostać wsparte dokładniejszymi badaniami empirycznymi.

BIBLIOGRAFIA

- Bechtel, W. (2009). Looking down, around, and up: Mechanistic explanation in psychology. *Philosophical Psychology*, 22(5), 543-564. <https://doi.org/10.1080/09515080903238948>.
- Bechtel, W., Richardson, R.C. (2010). *Discovering complexity: decomposition and localization as strategies in scientific research*. The MIT Press.
- Caprioli, D., Celentano, M., Paolone, G., i Badiani, A. (2007). Modeling the role of environment in addiction. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 31(8), 1639-1653. <https://doi.org/10.1016/J.PNPBP.2007.08.029>.
- Chodkiewicz, J. (2014). Głód alkoholu – konceptualizacja, wybrane modele i metody pomiaru. *Alcoholism and Drug Addiction*, 27(3), 265-272. [https://doi.org/10.1016/S0867-4361\(14\)70019-7](https://doi.org/10.1016/S0867-4361(14)70019-7).
- Cisek, P. (2007). Cortical mechanisms of action selection: The affordance competition hypothesis. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 362(1485), 1585-1599. <https://doi.org/10.1098/rstb.2007.2054>
- Colombetti, G. (2013). *Psychopathology and the Enactive Mind*. W K.W.M. Fulford, M. Davies, R.G. T. Gipps, G. Graham, J.Z. Sadler, G. Stanghellini, T. Thornton (red.), *Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry* (1083-1102). Oxford University Press.
- Costall, A. (2012). Afordancje kanoniczne w kontekście. *Avant*, 3(2), 296-304.
- Cuthbert, B.N. (2015). Research Domain Criteria: toward future psychiatric nosologies. *Dialogues in clinical neuroscience*, 17(1), 89-97. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25987867>.

- Dings, R. (2020). Psychopathology, phenomenology and affordances. *Phenomenology and Mind*, 18, 56-66. <https://doi.org/10.17454/PAM-1804>.
- Evans, G.W., Kantrowitz, E. (2002). Socioeconomic status and health: the potential role of environmental risk exposure. *Annual Review of Public Health*, 23, 303-331. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.23.112001.112349>.
- Fuchs, T. (2009). Embodied cognitive neuroscience and its consequences for psychiatry. *Poiesis and Praxis*, 6(3-4), 219-233. <https://doi.org/10.1007/s10202-008-0068-9>.
- Fuchs, T. (2017). *Fenomenologia i psychopatologia*. W J. Migasiński, M. Pokropski (red.), *Główne problemy współczesnej fenomenologii* (517-548). Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Fuchs, T., Schlimme, J. (2009). Embodiment and psychopathology: a phenomenological perspective. *Current Opinion in Psychiatry*, 22, 570-575.
- Gallagher, S. (2005). *How the Body Shapes the Mind*. Oxford University Press.
- Gallagher, S., Vaeve, M. (2004). *Disorders of Embodiment*. W J. Radden (red.), *The Philosophy of Psychiatry: A Companion* (118-132). Oxford University Press.
- Gallagher, S., Zahavi, D. (2015). *Fenomenologiczny umysł*. PWN.
- Habrat, B. (2022). *Farmakoterapia zaburzeń używania substancji/uzależnień od wybranych substancji innych niż alkohol*. W J. Rybakowski (red.), *Psychofarmakologia kliniczna* (619-640). PZWL.
- Hill, K.M., Foxcroft, D.R., i Pilling, M. (2017). "Everything is telling you to drink": understanding the functional significance of alcogenic environments for young adult drinkers. *Addiction Research and Theory*, 26(6), 457-464. <https://doi.org/10.1080/16066359.2017.1395022>.
- Hill, K.M., Pilling, M., i Foxcroft, D.R. (2018). Alcohol-related affordances and group subjectivities: A Q-Methodology study. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 25(5), 376-385. <https://doi.org/10.1080/09687637.2017.1284762>.
- Hobfoll, S. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524.
- Hobfoll, S. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337-421.
- Hutchins, E. (1995). *Cognition in the Wild*. The MIT Press.
- Hutchins, E. (2014). The cultural ecosystem of human cognition. *Philosophical Psychology*, 27(1), 34-49. <https://doi.org/10.1080/09515089.2013.830548>.
- Insel, T., Cuthbert, B.N., Garvey, M., Heinsen, R., Pine, D., Quinn, K., Sanislow, C., i Wang, P. (2010). Research Domain Criteria (RDoC): Toward a new classification framework for research on mental disorders.

- American Journal of Psychiatry Online*, 167(7), 748-751. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2010.09091379>.
- Kim, N.G., Kim, H. (2017). Schizophrenia: An impairment in the capacity to perceive affordances. *Frontiers in Psychology*, 8, 1052. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2017.01052/BIBTEX>.
- Kirmayer, L. (2015). *Re-visioning psychiatry: Toward an ecology of mind in health and illness*. W L.J. Kirmayer, R. Lemelson, C. Cummings (red.), *Re-visioning psychiatry: Cultural phenomenology, critical neuroscience and global mental health* (622-660). Cambridge University Press.
- Kirmayer, L., Ramstead, M.D. J. (2017). *Embodiment and enactment in cultural psychiatry*. W C. Durt, T. Fuchs, C. Tewes (red.), *Embodiment, Enaction, and Culture: Investigating the Constitution of the Shared* (397-422). The MIT Press.
- Koob, G., Everitt, B., i Robbins, T. (1999). *Reward, Motivation, and Addiction*. W L. Squire, D. Berg, F. Bloom, S. du Lac, A. Ghosh, N. Spitzer (red.), *Fundamental Neuroscience* (871-898). Academic Press.
- Krueger, J., Colombetti, G. (2018). Affective affordances and psychopathology. *Discipline Filosofiche*, 2(18), 221-247.
- Lavallee, Z., Osler, L. (2024). Affordances and the shape of addiction. *Philosophy, Psychiatry and Psychology*. <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/166653/1/Accepted%20-%20Affordances%20and%20the%20Shape%20of%20Addiction.pdf>.
- Lazarus, R., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.
- MacLachlan, M. (2004). *Embodiment: clinical, critical, and cultural perspectives on health and illness*. Open University Press.
- Miller, M., Kiverstein, J., i Rietveld, E. (2020). Embodying addiction: A predictive processing account. *Brain and Cognition*, 138. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bandc.2019.105495>.
- Morris, S.E., Cuthbert, B.N. (2012). Research Domain Criteria: cognitive systems, neural circuits, and dimensions of behavior. *Dialogues in clinical neuroscience*, 14(1), 29-37. <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=PMC3341647>.
- Moskalewicz, M. (2016). Three modes of distorted temporal experience in addiction: daily life, drug ecstasy and recovery – a phenomenological perspective. *Archive of the History of Philosophy and Social Thought. Special Issue: Phenomenology and Social Sciences*, 61, 197-211.
- Parnas, J., Sass, L., i Zahavi, D. (2013). Rediscovering psychopathology: The epistemology and phenomenology of the psychiatric object. *Schizophrenia Bulletin*, 39(2), 270-277. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbs153>.

- Pickard, H. (2019). *The Puzzle of Addiction*. W H. Pickard S. Ahmed (red.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Science of Addiction* (9-22). Routledge.
- Podlipniak, P., Walecki, P., i Gorzelańczyk, E.J. (2016). Iluzja „speech to song” jako narzędzie tworzenia bodźców do badań porównawczych mowy i muzyki. *Episteme*, 2(31), 57-68.
- Ramstead, M., Veissière, S.P.L., i Kirmayer, L. (2016). Cultural affordances: Scaffolding local worlds through shared intentionality and regimes of attention. *Frontiers in Psychology*, 7(1090). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01090>.
- Revonsuo, A. (2009). O naturze wyjaśniania w neuronaukach. *Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki: Funkcje Umysłu*, 8(21), 273-302.
- Robbins, P., Aydede, M. (2009). *A Short Primer on Situated Cognition*. W P. Robbins, M. Aydede (red.), *The Cambridge Handbook of Situated Cognition* (3-10). Cambridge University Press.
- Scheltens, P., Blennow, K., Breteler, M.M.B., de Strooper, B., Frisoni, G.B., Salloway, S., i Van der Flier, W.M. (2016). Alzheimer's disease. *The Lancet*, 388(10043), 505-517. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(15\)01124-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)01124-1).
- Shapiro, L. (2012). *Embodied Cognition*. W E. Margolis, R. Samuels, S. Stich (red.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Cognitive Science* (118-146). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195309799.013.0006>.
- Sheets-Johnstone, M. (2011). *The Primacy of Movement*. John Benjamins.
- Sinnott-Armstrong, W., Pickard, H. (2013). *What is Addiction?* W K.W. M. Fulford, M. Davies, R.G.T. Gipps, G. Graham, J.Z. Sadler, G. Stanghellini, T. Thornton (red.), *The Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry* (851-864). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199579563.013.0050>.
- Soria Lopez, J.A., González, H.M., i Léger, G.C. (2019). Alzheimer's disease. *Handbook of Clinical Neurology*, 167, 231-255. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804766-8.00013-3>.
- Szukalski, B. (2012). *Charakterystyka środków psychoaktywnych*. W P. Jabłoński, B. Bukowska, J.C. Czabała (red.), *Uzależnienie od narkotyków. Podręcznik dla terapeutów* (35-50). Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.
- Thompson, E., Lutz, A., i Cosmelli, D. (2005). *Neurophenomenology: An introduction for neurophilosophers*. W A. Brook, K. Akins (red.), *Cognition and the Brain: The Philosophy and Neuroscience Movement* (40-97). Cambridge University Press.
- Tretter, F., Loeffler-Stastka, H. (2021). How does the „environment” come to the person? The „ecology of the person” and addiction. *World journal of psychiatry*, 11(11), 915-936. <https://doi.org/10.5498/wjpv.v11.i11.915>.
- Tversky, B. (2019). *Mind in Motion: How Action Shapes Thought*. Basic Books.

- Varela, F., Thompson, E., i Rosch, E. (1991). *The embodied mind: cognitive science and human experience*. The MIT Press.
- Wachowski, W. (2022). *Poznanie rozproszone. Od heurystyk do mechanizmów*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Walter, H. (2013). The third wave of biological psychiatry. *Frontiers in Psychology*, 4, 582. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00582>.
- Walter, H. (2018). Trzecia fala biologicznej psychiatrii. *Piąte Piętro. Bydgoskie Czasopismo Filozoficzne*, 3, 13-31.
- Zahavi, D. (2004). Phenomenology and the project of naturalization. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 3(4), 331-347. <https://doi.org/10.1023/B:PHEN.0000048935.94012.4e>.

THE DISTRIBUTED COGNITION APPROACH IN PSYCHOPATHOLOGY

Abstract. The aim of this paper is to investigate the nature of psychopathology in the context of the idea of distributed cognition. Distributed cognition is a methodological approach to the analysis of cognitive systems and the relationships among their underlying components. In the first part of this paper, I describe the key assumptions of distributed cognition and consider its utility in the fields of philosophy of psychiatry and psychology. Having done so, I attempt to depict addiction as a state that cannot be described solely from an individualistic point of view, but rather as a distributed phenomenon. This standpoint corresponds to Hanna Pickard's account and the concept of affordances, which has increasingly been used in the context of psychopathology in recent years.

Keywords: distributed cognition; affordances; psychopathology; addiction

FILIP STAWSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Filozofii

(Kazimierz Wielki University, Faculty of Philosophy, Poland)

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6158-1556>

filip.stawski@ukw.edu.pl

DOI 10.21697/spch.2024.60.A.06

Tekst jest udostępniany na zasadach licencji Creative Commons (CC BY-ND 4.0 Międzynarodowe).

Zgłoszono: 12/04/2023. Zrecenzowano: 15/01/2024. Zaakceptowano do publikacji: 24/04/2024.